

*Архієпископ АНТОНІЙ (Паканич),
професор, ректор КДАіС*

**Православна відповідь
на виклик кризи
сучасного суспільства**

Світова економічна криза займає абсолютну першість серед всього спектру питань, що турбують сьогодні людство. На думку експертів, вона є прямим наслідком універсальних глобалізаційних трансформацій, фундаментом яких виступають морально-етичні спрямування сучасного соціуму. Тому, на нашу думку, глибоке усебічне дослідження морально-етичної складової секулярного світогляду дозволить не лише встановити невтішний діагноз сучасного суспільства, але, що найбільш важливо, допоможе з'ясувати істинні причини хвороби та намітити шляхи її лікування.

Внаслідок глобальних кризових процесів і явищ, нехай не так швидко, як би нам цього хотілося, але омана секулярного снобізму та гордині падає. Людина опиняється наодинці з особистими, суспільними та загальнолюдськими проблемами, які вона не в змозі подолати самотужки. В цій екзистенційній ситуації перед нею відкривається перспектива пошуку Бога, перспектива звернення та відповіді, перспектива молитви та навернення, перспектива істинного духовного життя. Тому, якщо ми хочемо адекватно зрозуміти сучасну кризу, нам потрібно оперувати не мертвонародженими термінами гуманістично-секулярної етики, а богонатхненними категоріями духу. Прийшов час називати речі власними іменами.

До речі, сучасна соціологія поступово наближається до такого підходу. В наукових роботах низки авторів наголошується, що для комплексного аналізу об'єкту свого дослідження соціологія має всебічно опанувати поняття духовного потенціалу суспільного розвитку. Інакше всі намагання визначити онтологічну сутність економічної та соціальної кризи будуть приречені на помилковість. Саме духовний потенціал і особливості його реалізації визначають інтелектуальну, соціальну, економічну, екологічну і навіть політичну спрямованість життя суспільства. При цьому духовний

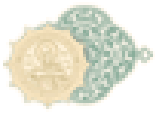
чинник формування і реалізації суспільства може мати двоїстий прояв. По-перше, він виступає як внутрішній чинник, що визначає певний ступінь стабільності відносин між людиною і суспільством, людиною і природним середовищем. По-друге, духовний потенціал може набувати форм зовнішнього чинника, що визначає ступінь стабільності взаємин між окремими співтовариствами і соціальними групами або їх лідерами, а також їх природним середовищем¹. Вчені підкреслюють безперечну актуальність такого підходу для розуміння усіх сфер розвитку суспільства. Поширені в науці пострадянські інформаційні пріоритети і доміанти розвитку, як з'ясувалося, суперечать завданням стратегії безпечного, стійкого розвитку як окремих громадян і самого суспільства в цілому, так і внутрішнього (духовного) природного середовища суспільного розвитку².

Характерною ознакою духовної ситуації сьогодення є глибокий песимізм і безнадійність. Людина з глибоким болем усвідомлює марність і безглуздя зусиль, докладених до удосконалення суспільства, в якому критерієм успішності, «творчої» самореалізації, ступенем соціальної і економічної «ефективності» життєдіяльності громадянина стає високий рівень індивідуального матеріального достатку. При цьому досить часто це благо дістається шляхом жорсткого і навіть жорстокого нехтування інтересами самого суспільства, великої частини його громадян, особливо літніх людей, які фактично створили матеріальний і духовний базис життєдіяльності соціуму. Інша проблема, коріння якої в екологічній катастрофі внутрішньої духовної природи людини, — це нехтування навколишньою природою. Його проявом є «розбазарювання» у величезних масштабах морально-етичного, інтелектуального, технічного, технологічного, природно-ресурсного і сировинного потенціалів особистого і суспільного розвитку; а наслідком — розчарування і відчуття сорому за самого себе і за своє суспільство. Світ сьогодні зіткнувся з такими глобальними соціальними, техногенними і природними загрозами, які перевершили за своїми масштабами апокаліптичні жахи Стародавнього світу.

Враховуючи всебічний катастрофічний стан сучасного людства, виключно важливим стає завдання формування нової системи етичних цін-

¹ Товстик В.А., Стоян А.В. Духовно-екологический менеджмент в социальной и экономической сфере: духовный аспект формирования гражданского общества // Мат-лы науч.-практ. конф. «Экология и безопасность жизнедеятельности: инновационные процессы в науке, технологиях и образовании», г. Макеевка, МЭГИ, 12–13 апреля 2001 года. Макеевка, 2001. С. 1.

² Стоян А.В. Экология духа в социальной и экономической сфере: параллель проблем безопасности жизнедеятельности и богословия // Мат-лы науч.-практ. конф. «Экология и безопасность жизнедеятельности: инновационные процессы в науке, технологиях и образовании», г. Макеевка, МЭГИ, 12–13 апреля 2001 года. Макеевка, 2001. С. 7–11.

ностей, яка б спиралася на перевірені часом духовні релігійні традиції. Суспільний прогрес не повинен бути відірваним від розвитку особистості. Удосконалення природних і суспільних умов існування повинне бути прямим результатом духовного самовдосконалення кожної людини. Лише прагнення до гармонійного співіснування особистості, суспільства і природи здатне подолати загрозу світового колапсу. І шлях захисту від цієї загрози один — духовне єднання всього людства на основі соціальної доктрини Православної Церкви, яка ґрунтується на основоположних ідеях християнства, що ось уже протягом двох тисячоліть сприяють підтримці миру у стосунках між особистістю, соціумом і світом.

Така «персоналістична» концепція прогресу відповідає релігійній доктрині раннього християнства, ідеалом якого була стабільна гармонійність всього суспільного ладу як земного відображення «Граду небесного». Істинний сенс суспільного існування — не в ньому самому, не «в земному»; він знаходиться поза межами цього світу — «в Царстві Небесному». Як відомо, перші християни засуджували будь-яку розкіш, проповідували аскетичний спосіб життя, відмову від воєн і насилья. Христова заповідь «Блаженні вбогі духом» стала одним із найважливіших ідеологічних принципів раннього християнського аскетизму й поширилася на всі країни, що прийняли православне хрещення. Ніде так ретельно не дотримувались християнських заповідей, що закликали людей до самообмеження, до пріоритету духовно насиченого життя, як у православних країнах. Образ «Божої людини», яка в значній мірі нехтує матеріальними благами, був відображений як в українській, так і в російській класичній літературі. Збереження гармонії з Богом, іншими людьми та природою і досі є життєвим ідеалом всіх православних людей.

Тому гонитва за прибутком не може й надалі розглядатися як основна рушійна сила розвитку суспільства. Мають зростати та виходити на домінуючі позиції духовні і, зокрема, моральні чинники, які кореспондуються з національно-культурними традиціями. За виразом святителя Іоанна Златоуста, людина є лише «домоправитель», якому Богом ввірене багатство земного світу. Це багатство — «повітря, сонце, воду, землю, небо, море, — зазначає він, — Бог розділив між всіма порівну, неначе між братами». Володарювання над природою і володіння землею (Бут. 1:28), до яких людина покликана за Божим задумом, не означає всюдозволеності. За думкою святителя Григорія Ниського, людина повинна виявити свою царську гідність не в пануванні і насильстві над навколишнім світом, але в турботі і зберіганні (Бут. 2:15) величного царства природи³.

В священних книгах Старого і Нового Заповітів Бог неодноразово засуджує гонитву за матеріальними благами та закликає людину до тур-

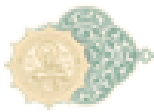
³ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. М., 2001. С. 105.

боти та любові. У книзі пророка Ісаї засуджується культ Молоха, прикриваючись яким, правителі пригноблюють і грабують народ, не знаючи меж своєї пожадливісті. *Горе тим, що долучають будинок до будинку, а поле до поля приточують, аж місця бракує для інших, так ніби самі живуть на землі! В мої вуха сказав був Господь Саваоф: численні будинки будуть порожніми, великі та гарні будуть без тих, хто в них мешкав* (Іс. 5:8–9). *Горе ж вам, багатіям! Горе вам, пересиченим,* — говорить Спаситель у своїй Нагірній проповіді (Лк. 6:24–25). *Верблюдові легше пройти через голчане вушко, ніж багатому в Божє царство ввійти* (Мф. 19:24). Про заклики Ісуса до помірності і самообмеження йдеться в притчі про багача й убогого Лазаря (Лк. 16:20–31). За заповідями Ісуса Христа, любов до Бога і любов до ближнього є весь закон і пророки (Мф. 22:37–40). Це основа християнської, в першу чергу, православної духовності, що може забезпечити стійкий, гармонійний характер суспільному розвитку, якщо, звісно, суспільство здатне її сприйняти. Про задоволення малим при насиченні їжею говорить і євангельська оповідь про те, як Ісус нагодував тисячі людей декількома хлібами і рибами. Напередодні Свого розп'яття Спаситель прийшов до Єрусалимського Храму та вигнав звідти бичем мініяйла і торговців. *Мій будинок будинком молитви наречеться, а ви зробили його кублом розбійників* (Мф. 21:13), — говорив Ісус, посилаючись на сказане в Писанні.

Разом із цим, і книги закону, і пророки часто згадують про природні фізіологічні потреби. Бог показує Свою турботу і піклування про життя людей, торкаючись всіх його аспектів. Біблія виходить з кардинальної єдності всього духовно-тілесного складу людини. У Новому Заповіті любов — це не відчуття, не емоція. Істинна любов полягає в цілковитому самозреченні та жертвованню служінні ближньому, що передбачає діяльну турботу і щиросердний відгук на звичайні людські потреби в їжі, одязі, здоров'ї. *Бо Я голодував був — і ви нагодували Мене... був нагий — і Мене одягли ви; слабував — і Мене ви відвідали...* (Мф. 25:35–36). У одній з притч Ісуса Христа добрий самаритянин піклується про фізичні потреби людини, побитої грабіжниками (Лк. 10:33–35). В молитві Господній визнаються не тільки наші духовні потреби, але і потреба в їжі: «Хліба нашого насущного дай нам сьогодні».

Однією з основних людських потреб Святе Письмо вважає працю. З самого початку Бог заповідав Адаму «порати і доглядати» сад. До грихопадіння праця була виключно проявом богоподібного творчого нахнення перших людей; після — переважно перетворюється на засіб, необхідний для виживання та захисту. *У поті свого лиця ти їстимеш хліб* (Бут. 3:19). У Біблії праця сприймається як частина життя, але не її мета. *Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий — субота для Господа, Бога твого* (Вих. 20:9–10). У Притчах є багато закликів до старан-

ної праці і попереджень про небезпеки лінощів і неробства. Апостол Павло наказував раннім християнам *працювати своїми власними руками* (1 Фес. 4:11). Видатний релігійний мислитель XX ст. прот. Сергій Бугаков, осмислюючи богоодкровенне розуміння праці, зазначав: «Людині дано було спочатку даремне існування — куштуванням “плодів від древа життя”⁴; хоча вона, покликана плекати і доглядати сад Божий, і не була приречена на неробство. Проте, райська праця мала не підневільний характер, а такий, що надихав до любовно-творчого відношення до світу. Господарська, тобто активно-трудова дія людини щодо природи заснована на центральному положенні людини саме у всесвіті, не втраченому і після гріхопадіння»⁴.

Господні заповіді щодо їжі, одягу, здоров'я, праці сьогодні набувають нової актуальності для сталого розвитку світу; не йдучи за цими вічними духовними орієнтирами, захистити, зберегти та удосконалити екологію життя соціуму абсолютно неможливо⁵. Саме тому сучасні християни відкривають лікарні, медичні заклади, благодійні установи, сільськогосподарські місії, беруть активну участь у боротьбі з голодом, бідністю, іншими суспільними негараздами⁶.

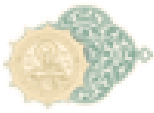
Крім елементарних потреб в їжі, здоров'ї, роботі тощо, Біблія також визнає законним прагнення до вищого рівня добробуту. Дітям Ізраїлю, які готуються вступити на обітовану землю, обіцяється: «І Господь дасть тобі добрий приріст...» (Втор. 28:11). І хоча власність не вважається порочною, а аскетизм не звеличується, проте пророки суворо засуджують надмірну розкіш багатих. Притчі рекомендують серединний шлях: *Віддали Ти від мене марноту та слово брехливе, убогства й багатства мені не давай! Годуй мене хлібом, для мене призначеним, щоб я не переситився та й не відрікся, і не сказав: «Хто Господь?» і щоб я не збіднів і не крав, і не зневажив ім'я мого Бога* (Притч. 30:8–9). У Новому Заповіті застереження, що стосуються небезпек багатства, стають більш суворішими: *Як тяжко тим, хто має багатство, увійти в Царство Боже* (Мк. 10:23). Христос застерігає і тих, хто стурбований матеріальним багатством, бо *де скарб ваш, там і серце ваше буде* (Лк. 12:34). Жадібність 19 разів згадується в Новому Заповіті серед спокус, бо *корінь усього лихого — то грошоловство* (1 Тим. 6:10). Звичайно, слід розуміти, що всі ці перестороги та засудження стосуються гріховної пристрасті до багатства і зневаги до потреб бідних, а не багатства самого по собі.

«Не хлібом одним живе людина», не тільки задоволенням потреб власного тіла. Людина стає людиною лише тоді, коли зуміє побудувати правильні стосунки з Богом і ближніми. Людина знаходить своє міс-

⁴Бугаков С., прот. Свет Невечерний. Созерцания и умозрения. М., 1917. С. 354.

⁵Зоркальцев В.И. Духовное единство. М., 2006. С. 116.

⁶Барбур И. Этика в век технологии. М., 2001. С. 57.

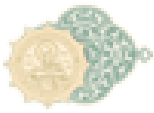

це в світі лише в єдності з іншими людьми. Новий Заповіт сповіщає про згоду, братерство і взаємну підтримку серед перших християн у сім'ї, громадському та церковному житті, підкреслюючи співпрацю, а не конкуренцію. Тому у християнстві повноцінне життя завжди ототожнювалося з існуванням особи в спільноті. Істинне життя особистості насправді є соборно-церковним життям, яке заперечує будь-які прояви індивідуалізму. Адже, «недобре бути людині одній». Відомий грецький богослов Йоан Зізіулас зазначає, що «свобода, яку Христос-Істина дарує творінню, якраз і є свободою від поділу та індивідуалізації, створюючи можливість для прояву інакшості в межах спілкування»⁷.

Професор релігії, науки і технології Карлтонівського коледжу в Мінесоті (США) Іен Барбур вельми вдало визначає актуальність християнських духовно-моральних цінностей в умовах сучасного техногенного світу: «Міжособова спільність набуває зараз нового значення як альтернатива і відособленню, і безособовому колективізму, до якого схильні індустріальні суспільства. Технологія неймовірно розширила асортимент доступних нам продуктів споживання. Вона забезпечила мільйонам людей такий рівень добробуту і комфорту, який раніше був мало кому доступний. В той же час, вона підсилила нашу заклопотаність матеріальними благами і створила нові запити, які здаються справді ненаситними. Щоб забезпечити попит, промисловість витрачає мільйони на рекламу, апелюючи до самокорисливості і статусу в суспільстві, які дають гроші. Прагнення “бути не гіршим за сусіда” стає нав'язливою ідеєю, яка керує нашим життям. Зараз завдання християнства частково полягає в тому, щоб матеріальні блага не оволоділи всією нашою увагою. Критика споживача і матеріалізму виявиться дієвою тільки якщо ми покажемо, що можна розуміти по-іншому людське самоздійснення і прихильність соціальної справедливості в світі нерівності. Уявлення, які переважають у нашому суспільстві, ототожнюють щастя з матеріальним добробутом. З християнської точки зору люди — не тільки виробники і споживачі. Церква завжди підтримувала освіту на всіх рівнях, засновуючи навчальні заклади. Майже вся історія християнства характеризувалася активною цікавістю до музики, живопису, літератури із заохочуванням до художньої творчості.

Технологія збільшила кількість вільного часу, але майже не зуміла заохотити його творче використання. Телебачення — пасивний вид розваги, який рідко підсилює які-небудь здібності або взаємодію між людьми. Церква — це співтовариство, в якому люди взаємодіють на багатьох рівнях: у святкуванні і богослужінні, в суспільній діяльності і роздумі, у взаємній підтримці і духовному зростанні. Релігійний досвід, внутріш-

⁷ Йоан (Зізіулас), митр. Буття як спілкування. Дослідження особистісності і Церкви. К., 2005. С. 122.

не життя святого представляє високу форму самореалізації особи, але при цьому її не обов'язково відокремлювати від інших сторін індивідуального і громадського життя. У технологічному суспільстві нам необхідне свідцтво про пріоритет особистого і значення спільності. Коли ресурсів мало, суспільство може шукати такі джерела задоволення, які зв'язані з меншою їх витратою — наприклад, особисті відносини, участь в житті співтовариства, освіта, насолода природою. Тут віра протистоїть кризі сенсу, що лежить в основі маніакальної гонитви за багатством. Біблійний погляд на людське самореалізацію допоможе шукати більш творчі життєві стилі і такі види технології, які з ними сумісні»⁸.

Науково-технічний прогрес, врешті респт, привів суспільство в безвихідь. Сучасна цивілізація гостро відчуває прогресуючий нестаток природних ресурсів, інших матеріальних цінностей; в ньому йде жорстока боротьба за виживання, за збереження досягнутого вже рівня споживання і накопичення. Успіхи, породжені індустріальним розвитком, науково-технічними і соціальними революціями, спричинили шизофренічний розкол світу на дві нерівнозначні за своїми масштабами частини: одну (меншість), «страждаючу» від надлишку споживання, та іншу (більшість), що постійно відчуває тягар недоспоживання. Як перші, так і другі страждають від духовної деградації та спустошення. Чим більшими уявлялися досягнення людства в матеріальному виробництві, тим невиразнішим ставало духовне життя людей, яке, власне, віділило та піднесло людину над усім створінням. Віра в невпинний і всепереможний прогрес породила жахливу моральну деградацію та бездуховність існування. В кінці минулого століття навіть колишній віце-президент США Альберт Гор визнав: «Наша цивілізація все сильніше звикає до того, щоб споживати з кожним роком все більше природних багатств, що перетворюються не тільки в необхідний прожиток і дах, але і багато в чому абсолютно непотрібне — гори забруднених продуктів, величезні надлишки товарів, що збивають ціну, а потім відправляються на звалище. Ми платимо за все це втратою свого духовного життя. Накопичення матеріальних цінностей досягло свого апогею, проте, те ж саме відбулося і з числом людей, що відчувають порожнечу свого життя»⁹.

Як бачимо, цивілізація, побудована на принципах ринкової економіки, не гарантує людству ані омріяної стабільності, ані прогресу, ані комфорту, ані творчого злету. Це було зрозуміло ще богословам на початку ХХ ст.: «Все господарське в грубому або тонкому сенсі утилітарне, переслідує практичну мету, що обмежується інтересами земного буття. Всі господарські завдання, як би вони не були широкі, належать площині цього світу, теперішнього еону. У всіх своїх розгалуженнях господарство

⁸ Барбур И. Этика в век технологии. М., 2001. С. 60–61.

⁹ Гор А. Земля на чаше весов. М., 1993.

однаково схильне до влади. Тому і всі його досягнення, маючи позитивну основу в творчих силах буття, несуть на собі незгладимий відбиток цієї влади... господарство пов'язане з тимчасовістю, мінливістю»¹⁰.

Наростання криз, викликаних стихійним розвитком людської цивілізації, вимагає розробки моделей збалансованого господарського зростання, справедливих підходів, що дозволять звільнити людство від небезпеки остаточного руйнування екосередовища, від соціальних потрясінь і національних конфліктів. Успішна трансформація суспільства в ХХІ ст. багато в чому залежить від зусиль як громадських, так і державних структур, які мають якщо не орієнтуватись, то, принаймні, враховувати засади східно-християнської традиції в політичній і культурній інтеграції світу. На нашу думку, нині приходить пора зростання ролі Православної Церкви в процесі реформування світоглядних і практичних засад життя людства. Православ'я відкрите світу і готове наповнити його поступ істинно християнським змістом. В сучасних умовах лише діалог всіх людей доброї волі, взаємодія громадських, державних і церковних інституцій здатні забезпечити стійкий розвиток світової спільноти.

У зв'язку з цим наголошуємо на необхідності формування механізму делегування релігійним організаціям права паритетної участі в соціальній діяльності. Ця ідея може декому нагадувати клерикалізм. Але тут не йдеться про передачу релігійним організаціям державних функцій або, подібно до реформ Петра I, включення релігійних інститутів в систему державного апарату. Держава не повинна втручатися у внутрішні справи Церкви. Проте, потрібна послідовна державна лінія, спрямована на реалізацію ширшої участі релігійних організацій не лише у сфері соціальної допомоги і доброчинності, але також у сфері формування морально-етичних настанов нашого суспільства.

Необхідність співробітництва Церкви і громадськості стає ще більш очевидною з огляду на існуючу нерівномірність у розподілі суспільних благ. На сьогодні нерівність між бідними і багатими країнами в розподілі їжі, охорони здоров'я, використанні енергії і споживанні ресурсів досягла величезних розмірів і продовжує невпинно зростати. На країни, що розвиваються, припадає дві третини населення світу, але лише 6% всіх учених та інженерів і 3% всіх витрат на наукові дослідження й розвиток. У промислових країнах майже всі блага технології дістаються одній соціальної групі, тоді як тягар ризику лягає, головним чином, на іншу групу. Господарі заводу рідко живуть з підвітряної сторони від його димарів або вниз за течією від його стоків¹¹.

Ця комплексна проблема як ніколи актуалізує вимогу справедливості. Справедливість — це не лише вимога біблійного закону, але й відгук

¹⁰ Булгаков С., прот. Свет Невечерний. Созерцания и умозрения. М., 1917. С. 354.

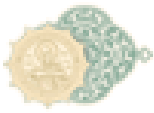
¹¹ Барбур И. Этика в век технологии. М., 2001. С. 62–63.

суспільства на правду і благість Божу. Іудейські пророки засуджували пригноблення бідних як порушення Завіту з Богом і спотворення людських стосунків. Основний принцип справедливості в Біблії — рівність підходу. Нерівність у розподілі благ суворо засуджується, оскільки всі люди рівні перед Богом. Показником справедливості в суспільстві є ставлення до жебраків. Пророки йдуть далі, палко захищаючи конкретних жертв несправедливості. Пророк Михей характеризує справедливість таким чином: *Чого пожадає від тебе Господь, — нічого, а тільки чинити правосуддя, і милосердя любити, і з твоїм Богом ходити мирно* (Мих. 6:8). Справедливий Бог через пророка Амоса засуджує нерівність свого часу: *За три злочини Ізраїля й за чотири цього не пробачу: за те, що за срібло вони продають справедливого, а за чоботи — вбогого! Вони топчуть у земному поросі голову бідних, а дорогу сумирних викривлюють... і хай тече правосуддя, немов та вода, а справедливість — як сильний потік* (Ам. 2:6–7; 5:24). Бог завжди на боці бідного і стражденного. Христос починав своє служіння зі слів пророка Ісаї: *На Мені Дух Господній, бо Мене Він помазав, щоб Добру Новину звіщати вбогим. Послав Він Мене проповідувати полоненим визволення, а незрячим прозріння, відпустити на волю змучених...* (Іс. 4:18). Господь частіше говорив про любов, аніж про справедливість, але треба пам'ятати, що Він жив в окупованій країні, яка майже не розпоряджалася своєю національною долею.

Християнські екзегети переважно розуміли справедливість як вираз любові в суспільному устрої. Ще зі Старозавітних часів вимоги справедливості накладали обмеження на способи використання багатства. В апостолів і в ранніх християнських громадах було спільне майно, як і в надалі в чернечих спільнотах. Проте Фома Аквінський захищав приватну власність. На його думку, вона заохочує старанність; разом з тим він стверджує принцип опікунського управління і використання для загального блага. В Середні віки Церква забороняла надавати позики під відсотки і відстоювала справедливі ціни у фінансових операціях. Соціальна справедливість часто згадується в дискусіях Реформації і нині займає помітне місце в офіційних заявах основних християнських конфесій.

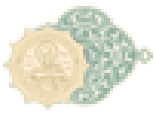
На думку вчених, в період промислової революції поєднання капіталізму, нових промислових технологій, відносно дешевих сировинних і енергетичних ресурсів забезпечувало велику продуктивність і швидке економічне зростання. До недавніх пір вважалося, що економічне зростання є тією бажаною метою, якою можна виправдати несправедливі принципи та засоби її досягнення, перш за все, нерівномірний розподіл матеріальних і культурних благ. Хоча від економічного зростання найбільше виграють багаті, багато вигод «просочуються» і на саме дно суспільства. Економіку порівнювали з пирогом, що збільшується, так

що навіть ті, кому дістаються найменші шматочки, збагачуються, хоча їх відносна частка в прибутку і не змінюється. Проте вже в 60-ті роки минулого століття деякі експерти почали застерігати, що таке економічне зростання не може продовжуватися безкінечно через ліміт природних ресурсів і необхідність захисту та збереження навколишнього середовища. Автори теорії «Меж зростання» доводили, що якщо промислове виробництво зростатиме експоненціально, то всесвітні ресурси будуть вичерпані за декілька десятиліть. Оптимісти відповідали, що технологічні досягнення дозволять розширити допустимі межі споживання ресурсів і втручання в навколишнє середовище. Однак історичний досвід свідчить, що поступ технології не лише не вирішує наявних проблем, але досить часто посилює старі та призводить до виникнення нових.

Не можуть справитися з глобальними проблемами і основні моделі суспільної організації та стратегії розвитку сучасності — капіталізм і соціалізм, які, до речі, в часи свого формування любили апелювати до християнських засад, а згодом самовдоволено відкинули їх як непотрібні. Сучасні декларації Католицької і протестантських церков стверджують, що християнство не можна ототожнювати ані з капіталізмом, ані з соціалізмом і що у кожній з цих соціально-економічних систем є свої специфічні небезпеки. На практиці капіталізм забезпечив швидше економічне зростання і ширший діапазон можливостей вибору у сфері економіки, тоді як соціалізм більше зробив для рівності та справедливості в розподілі матеріальних і культурних благ. За всіх відмінностей і в капіталістичних, і в соціалістичних суспільствах велике значення надається владі. Адже, навіть за ліберальної економіки вільного підприємництва влада відіграє конститутивну роль в наданні благ соціального страхування, в регулюванні діяльності монополій, захисті людського здоров'я та навколишнього середовища від впливу технологічного розвитку. Саме на владу покладається відповідальність за наявність чи відсутність в суспільстві справедливих норм співжиття громадян та інституцій.

Християнство стверджує, що як для окремої людини, так і для влади існує небезпека гріховного відступництва від власної природи. Гріх — це відчуження від Бога, від свого справжнього «я», від ближнього і від природи. Гріховність відноситься і до суспільних інститутів. Кожна група схильна «раціонально» виправдовувати власну самокорисливість. Окремі люди і групи схильні зловживати належною їм силою. Тому їх потрібно контролювати і врівноважувати. При цьому не слід довіряти великомасштабним системам, в яких людські помилки і організаційний егоїзм можуть призвести до катастрофічних наслідків. Коли технологія дає людству владу змінити свій генетичний код чи навіть знищити себе, для самозбереження нам потрібні істинне смирення та обачливість.

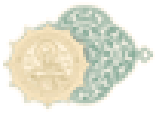

Для того щоб влада могла втілювати справедливість у всіх сферах соціального життя, відповідально виконуючи функції контролю та розподілу, вона має зрозуміти: економічне зростання цінне не саме по собі, але лише в ім'я інших цінностей, досягненню яких воно може сприяти, — таких як їжа і здоров'я, змістовна праця і самореалізація особи, і тому його завжди слід розглядати у зв'язку з цими цінностями. Тому країни, що розвиваються, мають пам'ятати, що необхідного для благополуччя людей економічного зростання слід досягати за рахунок екологічно грамотних планів стійкого перспективного розвитку. За допомогою технології ми можемо використовувати дані нам Богом здатності для гуманних цілей. При розумному і обачному використанні ресурсів тварного світу цілком достатньо для задоволення потреб людини і всього живого.

Виходячи з цих позицій, потрібно не відкидати технологію, а переорієнтувати її на основні людські потреби, змістовну працю, економічний розвиток та інші завдання, що були названі вище. Християнське розуміння місця і ролі людини в співтоваристві може дати нам засоби для виправлення деяких шкідливих тенденцій сучасного технологічного розвитку. Захист особистого і міжособового життя допоможе протистояти нівелюванню, яке несе в собі індустріалізація. Церква може акцентувати увагу на таких аспектах людського досвіду, які недоступні технічному розуму, виховуючи в людях співчуття і доброту. Відчуття святості, визнання таємниці світу і людської обмеженості слугуватимуть протидією від самовпевнених претензій на технологічну всемогутність. Сприйнятливість і дяка несумісні зі схильністю до влади і маніпулювання людьми. Маючи свідчення Слова Божого, ми впевнені в можливості побудувати більш справедливий суспільний устрій, ніж той, що є зараз. І хоча політичні процеси завжди потерпають від егоїстичної боротьби за владу, але вони включають і позитивні можливості, які допомагають досягти більшої соціальної справедливості і збільшити добробут людей.

Православна етична традиція запрошує подумати про сенс життя і природу істинної самореалізації людини. Погляди, що містяться в ній, виходять за рамки споживання: не можна виміряти життя матеріальним добробутом, життя нації — загальним національним продуктом. Пошана людської гідності включає уважне ставлення до впливу технології на людей, а також турботу про якість суспільних стосунків. Адаже людина не існує окремо, вона завжди залишається частиною спільноти. Саме взаємодія окремих людей, суспільних і церковних інституцій має стати важливим чинником в нашому русі до гуманного постіндустріального суспільства.

В наші дні альтернативні уявлення про майбутнє можуть стати джерелом надії і оновлення. Щоб таке майбутнє настало, потрібно заново визначити, що є необхідним для підтримки гідного життя, для соціаль-

них стосунків, у яких співпраця приходить на зміну конкуренції, і для існування, де немає місця примусовому споживанню. Багаті суспільства можуть повернутися до ідеалу простоти — не заради аскетичного самозаперечення, а тому, що світові ресурси обмежені, і тому, що в простішому житті є свої позитивні цінності. Знову ж таки, це не вимагає відмови від технології, але лише планування її розвитку відповідно до інших і досконаліших критеріїв.

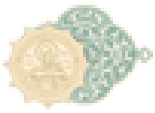
Відтак, християнська релігія може бути справжнім джерелом індивідуального та соціального перетворення. На особовому рівні християнство може позбавити людину відчуття провини і страху, допомагає знайти справжню душевну спорідненість і відвертість, надати нашому життю всепереможну силу любові. Християнський досвід любові, виражений у всіх сферах церковного життя, сильніше впливає на соціальні процеси, аніж абстрактні цінності та філософські принципи.

Церква має двотисячолітній досвід вирішення найрізноманітніших проблем. За часів особистих, національних і вселюдських потрясінь Церква завжди несла світу і засудження, і надію. Старозавітні пророки, з одного боку, говорили про Божий суд над людською пожадливістю; навіть у військовій поразці і національній катастрофі вони бачили Боже покарання за користь, ідолопоклонство і несправедливість; закликаючи до розкаяння і смирення. З іншого боку, їх пророцтва завжди давали надію і відкривали нові можливості для людини. Адаже засудження і розкаяння є основою для примирення і спокутування, для творчого оновлення себе та всього світу у відповідь на благословення Божі. Вищим символом та ідеалом цієї надії є царство миру і єдності на землі. В месіанських і апокаліптичних пророцтвах Біблії змальовано майбутню вселенську гармонію, яка має охопити весь людський рід і всю природу. «Образ Царства Божого об'єднує теми самореалізації людини і природи... повернення до цих біблійних тем допомогло б встановити більш справедливе суспільство, в якому технологія дійсно стала б такою, що звільняє»¹².

У зв'язку з цим одним із головних завдань духовності є повернення надії та радості життя, здатності бачити добре, істинне, прекрасне, тобто відчувати себе повноцінним, активно діючим громадянином суспільства¹³. Особливої актуальності це завдання набуває сьогодні. Адже нині значна частина суспільства втрачає або вже втратила сенс свого життя і не бачить в ньому жодної цінності. Сучасна людина духовно дезорієнтована, не знає, а подескуди навіть не хоче знати, на якій духовній основі будувати нове середовище суспільної життєдіяльності, у що вірити, які

¹² Там само. С. 64–69.

¹³ Волошин В. В. Некоторые аспекты духовного кризиса и задачи современного туризма // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Сер. «Підприємництво, менеджмент та маркетинг (в туристичній сфері)». 1999. № 3. С. 128.

цінності втілювати у власному існуванні. Страх і самота паралізують волю. І тоді, щоб вирватися із замкнутого кола безвиході, ми піддаємося спокусі тотальної деструктивності, ставимо себе «по той бік добра і зла», примушуємо себе повірити в неістину, в ніщо¹⁴.

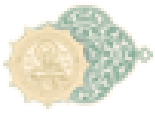
Бездуховний нігілізм є сприятливим ґрунтом для усілякого роду деструктивних груп. Політичний, культурний, релігійний простір пострадянського суспільства вже став ареною деструктивної діяльності різноманітних псевдорелігійних груп (тоталітарних сект), які керуються виключно меркантильними інтересами. Для них головне — матеріальний прибуток за рахунок лукавих маніпуляцій, нахабного обману та здирства майна свої adeptів. Лідери тоталітарних сект спекують на одному зі світоглядних феноменів пострадянської людини — її прагненні позбавити свій розум, а відтак, і волю, від необхідності постійної наполегливої роботи, без якої не може бути справді відповідального громадянина суспільства. Сьогоднішня людина, за справедливим виразом німецького філософа М. Хайдегера, рятується втечею від мислення¹⁵, а ми підкреслимо — від розумного продуктивного мислення. Це створює придатні умови для ліберального потурання і схвального ставлення до усіляких нетрадиційних псевдорелігійних течій, включаючи відверто злочинні та терористичні, спільною ознакою яких є утопічна гарантія простого і легкого вирішення без виключення всіх проблем життя особистості та соціуму. В сучасній культурі ідеї та практики неорелігій фактично вже стали елементом моди, критерієм «свободи та незалежності», показником «прогресу» соціальних і економічних реформ, невід'ємним елементом політичних технологій.

Про релігійні рухи, які носять характер універсальної суспільної деструктивності і як такі є проявами духовного, а подекуди і фізичного тероризму, в Євангелії сказано: *Бережіться лжепророків, які приходять до вас в овечому одязі, а всередині суть хижі вовки* (Мф. 7:15). В основі істинної релігії лежить пережита в особистому досвіді зустріч з особистим Богом¹⁶, який являє Себе в благодатному Одкровенні Духу та Істини. Шлях до цієї зустрічі завжди пролягає через цілком реальні духовні труднощі, передбачає боротьбу зі страстями гордості, пики, сріболовства... Справжня віра не може з'явитися раптом, з нічого, її неможна привнести ззовні. Істинна віра — це завжди дар Божої благодаті. Коли ж людина підміняє віру штучними псевдодуховними симулякрами і лицемірить у найпотемнішому, вона закриває для себе можливість спілкування з Богом і перетворюється на хижого «розумного егоїста» антропоцентричного гуманізму.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. М., 1991. С. 103.

¹⁶ Булгаков С. Н. Свет не вечерний: Созерцания и умозрения. М., 1994. С. 16.

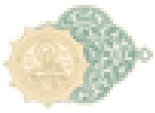
В результаті деструктивної активності сект продовжує розмиватися релігійний духовно-етичний простір суспільної діяльності, який з великою працею та жертвами був сформований як втілення традиційного канонічного православного ідеалу. Народ, що втратив віру, втрачає і свою ідентичність. Ця істина підтверджується всією історією людства. Тому будь-які міркування про те, що всі конфесії володіють однаковими правами на Істину, об'єктивно знецінюють всю тисячолітню історію нашого народу; руйнують православний етично-релігійний ідеал, який із століття в століття намагалися реалізувати в своєму житті наші предки¹⁷.

Складний світ цінностей, що історично сформувалися, для розуміння їх дійсної значущості вимагає від людини значних, перш за все, душевних і духовних зусиль, творчості і нестандартних підходів. Західна масова культура не вимагає нічого, окрім пасивного сприйняття своєї низькопробної продукції. Дарма, що це відбувається в екологічно неоптимальній, деградаційній для життєдіяльності людини, суспільства і природного середовища формі. Порівняно з примітивними антицидентними масової культури традиційні етичні норми в соціальній і економічній сфері розвитку виглядають як щось занадто складне, застаріле і абсолютно непотрібне¹⁸. На перше місце в масовій свідомості виходить примітивний прагматизм, який за допомогою демагогії набуває ореолу «святості». Поглиблюється моральна боязкість, згасає любов до істини і відвага думки¹⁹. Адаже поверховість і доступність завжди бояться глибини і складності, тому прагнуть від них позбутися. Зведення сенсу життя виключно до ідеї матеріального благополуччя дійсно перетворюється на певний еталон, стандарт суспільної значущості громадянина і суспільства. Складається відповідна шкала цінностей, в якій поступово зникає межа між добром і злом в отриманні таких цінностей. Як наслідок — найбільш значна соціально і економічно активна і молода частина суспільства, яка завжди була найбільш перспективною для суспільства, виявляється не здатною розуміти серйозну літературу, музику, живопис. Адаже в неї відсутня необхідна практика, немає мотивації для розумової віддачі. Відпадає потреба роздумувати над справжніми цінностями, які можна ігнорувати, одержуючи щоденну дозу низькодуховного наркотику найнижкопробнішого формату. Богом стає сама людина в своїх

¹⁷ Иоанн, митрополит Санкт-Петербургский и Ладожский. Смотрите, не ужасайтесь. Гражданская проповедь 1995 года // Выбор судьбы. Проблемы современной России глазами русских архиереев. СПб., 1996. С. 67.

¹⁸ Волошин В. В. Некоторые аспекты духовного кризиса и задачи современного туризма // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Сер. «Підприємництво, менеджмент та маркетинг (в туристичній сфері)». 1999. №3. С. 127.

¹⁹ Бердяев Н. А. Философская истина и интеллигентская правда // Вехи. Из глубины. М., 1991. С. 19.

егоїстичних потребах²⁰. Через деградацію молодого покоління суспільство втрачає будь-яку перспективу розвитку. На зміну античному ідеалу всебічно розвиненої людини-громадянина, християнському ідеалу богоподібного святого, приходять той тип людини, який відомий сучасний філософ Р. Маркузе визначив як меркантильно-обмежений та одновимірний, який деформує суспільний організм, перетворюючи його на нагнаний сліпих в своїй жадобі до насолоди споживачів.

І в такому духовному середовищі формується майбутній менеджер, керівник різних рівнів суспільної практики, перш за все, політичної та економічної сфер, для якого єдиною реальною метою існування стає лише отримання прибутку, а зовсім не досягнення безпечного, стійкого розвитку. Як показує досвід, політичні та економічні еліти досить часто ведуть паразитичний спосіб життя, отримуючи прибутки і надприбутки з дестабілізації суспільного розвитку.

Православний християнин, що в своєму житті керується двоєдиною заповіддю дієвої любові до Бога і ближнього, не може пасивно споглядати деградацію та загибель сучасного людства. Адже, як писав преподобний Амвросій Оптинський, поганий громадянин царства земного ніколи не стане гідним громадянином Царства Небесного. Тому з Божою допомогою він має явити для світу зразок гармонійного балансу між вселенським і рідним, між відносними земними благами і благами вічними, небесними. Завдяки власному прикладу православні християни мають бути в авангарді розвитку суспільства, прагнучи відновити його духовне і фізичне здоров'я, без яких неможливі ані стабільна політична ситуація, ані процвітаюча економіка. Лише цілковите слідування православної філософії зможе вивести суспільство з кризи, в якій воно нині знаходиться, зможе відродити його духовне багатство, високий творчий потенціал кожного його громадянина, відкрити перспективи реалізації права на безпечний, сталий і достойний розвиток.

Сучасний бездуховний нігілізм з його етичним релятивізмом, споживачькою псевдоетикою, ідеологічним тероризмом і геноцидом можуть бути подолані тільки завдяки справжньому наверненню людства до абсолютних цінностей. Тому життєвою необхідністю для суспільства сьогодні є повернення до випробуваного часом канонічного Православ'я, яке єдине зберегло істинне богоодкровенне вчення у всій його повноті та неушкодженості²¹. Лише православні вічні цінності здатні захистити та підтримати життя на землі, відродити впевненість, відновити любов до життя, згуртувати людей в єдине високодуховне ціле. Для того щоб бути, суспільство має бути православним. Інакше воно загине.

²⁰ Хромов Л. Возрождение веры // Русское самосознание. 1998. №4. С. 80–89.

²¹ Волошин В. В. Некоторые аспекты духовного кризиса и задачи современного туризма // Вісник Донецького інституту туристичного бізнесу. Сер. «Підприємництво, менеджмент та маркетинг (в туристичній сфері)». 1999. №3. С. 128.

Труды Киевской Духовной Академии